

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Даля

ІРХА КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 328.123 (477)

**ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Луганськ –2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, доцент
НОВАКОВА Олена Вікторівна,
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля,
професор кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
ПОЛІЩУК Ігор Олексійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри політології

кандидат політичних наук
БОНДАР Світлана Станіславівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
доцент кафедри гуманітарних та
природничо-наукових дисциплін

Захист відбудеться «23» вересня 2010 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.051.09 у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля за адресою: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20 а, Музей історії та досягнень університету (1-ий навч. корпус).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля за адресою: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20 а.

Автореферат розісланий «20» серпня 2010 р.

**Т.в.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
кандидат політичних наук**

О. Г. МАЗУР

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Підвищення уваги до політичної опозиції та її ролі в Україні на сучасному етапі зумовлена тим, що зазвичай її презентують впливові політичні сили, яких підтримує значна частина електорату. Кожен наступний електоральний цикл демонструє мінімальний відсотковий розрив голосів, наданих опозиційним та правлячим силам. Відсутність чіткої регламентації діяльності опозиції є значною перешкодою на шляху демократизації політичної системи сучасної України, більше того, знижує ефективність роботи Верховної Ради України і, як наслідок, знецінює попередні демократичні здобутки.

Політична опозиція в її парламентській чи позапарламентській формі є впливовим елементом демократичної політичної системи та основою демократичного суспільства. Демократизація політичної системи та незавершеність процесу інституціоналізації політичної опозиції в Україні актуалізують проблему залучення світового досвіду до вирішення зазначених проблем.

Прагнення українського суспільства побудувати демократичну політичну систему зумовлює об'єктивну потребу у створенні моделі політичної опозиції, яка буде враховувати історичне підґрунтя та суспільні вимоги сучасності. Рівень адаптивності української політичної системи дозволяє включити інститут політичної опозиції до складу учасників процесу прийняття державних рішень. Ситуативність і відсутність історичних традицій опозиційної діяльності в Україні ускладнює перехід опозиції у стан конструктивної співпраці з діючою владою. У той же час розпочато процес формування інституціональних форм опозиційної діяльності, перехід до публічних обговорень і консультацій, що доводять якісний поступ у побудові діалогу «влада – опозиція».

Проблема формування та інституціоналізації політичної опозиції в українській політичній системі не була темою спеціального політологічного дослідження, а зводилася лише до аналізу ролі опозиції у процесі демократизації суспільства, її місця у системі владних відносин, специфіки опозиційної діяльності окремих країн світу. Разом із цим, існує потреба більш ґрунтового дослідження непарламентських форм опозиції, залучення досвіду демократичних держав до процесу інституціоналізації опозиції в Україні та побудови моделі політичної опозиції, яка б дала змогу конструктивної участі у політичному процесі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Дисертаційне дослідження здійснене в рамках держбюджетної теми «Теоретична модель формування та функціонування політичного класу в контексті сучасних модернізаційних процесів політичної системи України» (ДН – 30 – 10) кафедри політології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення специфіки становлення інституту політичної опозиції та зовнішніх і внутрішніх чинників процесу її інституціоналізації в сучасній Україні. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання наступних **завдань**:

- проаналізувати теоретичні концепції визначення політичної опозиції;
- дослідити методи діяльності та функціональну складову інституту політичної опозиції;
- здійснити порівняльний аналіз функціонування інституціональних форм та моделей політичної опозиції;
- розробити критерії ефективності діяльності політичної опозиції;
- проаналізувати політико-правову базу функціонування парламентської та позапарламентської опозиції;
- виявити специфіку опозиційної діяльності в міжелекторальні періоди;
- побудувати модель функціональної взаємодії політичної влади та опозиції в умовах парламентсько-президентської республіки.

Об'єктом дослідження є інститут політичної опозиції: його сутність, методи діяльності, функції та інституціональні форми.

Предметом дослідження виступає специфіка процесу інституціоналізації політичної опозиції в Україні.

Методи дослідження. Відповідно до вимог сучасної науки в дисертації послідовно застосовано ряд методів для дослідження специфіки інституціоналізації політичної опозиції в зарубіжних країнах та в Україні. У поєднанні використовувалися загальнофілософські методи дослідження проблеми інституціоналізації політичної опозиції та її місця в політичній системі суспільства, зокрема системний підхід, що дав можливість розглянути опозицію як цілісне суспільне явище, складну систему з певною структурою, механізмом реалізації політичних цілей; за допомогою інституціонального підходу уточнено поняття «політична опозиція» з позиції ціннісної складової даного феномену.

Інституціональний підхід акцентував увагу авторки на дослідженні норм, цінностей та традицій, що лежать в основі діяльності політичної опозиції. Виявлено, що історично сформовані традиції опозиційної діяльності у країнах сталої демократії є більш впливовим фактором конструктивної дії, ніж нормативно-правові акти регламентації роботи опозиції у країнах з перехідним станом політичної системи.

За допомогою гносеологічного підходу проведено аналіз сутності опозиції як політичного інституту та форми суспільного протесту. Визначено основні концептуальні засади, що становлять теоретичну основу сучасних уявлень про процес інституціоналізації опозиції. Структурно-функціональний підхід дозволив виділити основні елементи позапарламентської опозиції, наповнити функціональним змістом явище опозиції в цілому, диференціювати функції опозиції за допомогою ряду критеріїв. Історичний підхід ліг в основу вивчення об'єкту дослідження за різних історичних умов.

Компаративний аналіз дає змогу відстежити особливості становлення та специфіку змін у діяльності опозиції різних держав світу, які презентують ту чи іншу інституціональну модель політичної опозиції. На основі даного порівняння сформовані критерії ефективності діяльності політичної опозиції за умов функціонування демократичного політичного режиму.

За допомогою методу моделювання побудовано модель функціональної взаємодії політичної опозиції та влади в умовах парламентсько-президентської республіки. Модель враховує рівень правової інституціоналізації опозиції в сучасній Україні та дисбаланс у політико-владних відносинах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше здійснено комплексний аналіз специфіки становлення інституту політичної опозиції та зовнішніх і внутрішніх чинників процесу інституціоналізації політичної опозиції в сучасній Україні. У межах дисертаційного дослідження одержано наступні результати:

- узагальнено теоретичні розробки зарубіжних і вітчизняних учених щодо визначення поняття «політична опозиція», ролі опозиційних сил у функціонуванні політичної системи. Уточнено визначення даного поняття з точки зору інституціонального підходу, а саме інститут політичної опозиції визначається як традиційно сформовані та законодавчо закріплені норми протистояння офіційному політичному курсу держави і системі влади в цілому та функціонуючі на їхній основі організації;

- на основі систематизації традиційних та специфічних напрямків діяльності здійснена класифікація функцій політичної опозиції, за якою виділені наступні: за сферою впровадження – внутрішні (організаційні, ідеологічні, фінансові) та зовнішні (соціальні, політичні, економічні, культурні); за ступенем реальності – реальні та декоративні; за статусом опозиції у системі органів влади – парламентські та позапарламентські; за рівнем легалізованості – легалізовані та нелегалізовані; за рівнем ефективності – ефективні та неефективні; за рівнем інституціоналізованості – функції «тіньового кабінету»;

- проаналізовано шляхи досягнення опозицією політичних цілей у ряді зарубіжних держав та в Україні, на основі чого здійснено системний аналіз методів опозиційної діяльності, серед яких провідну роль відіграють наступні: методи консультацій та конкурентної боротьби; оцінок організації роботи влади; маніпуляцій та фальсифікацій; критичних інцидентів; ситуативно-аргументовані методи; позиціонування; висловлення організованої незгоди та формування громадської думки з метою організації суспільного тиску на владу тощо;

- на основі порівняльного аналізу інституціональних форм опозиції розроблені критерії ефективності діяльності політичної опозиції, які включають механізм ідентифікації опозиції та влади, закріплення статусу опозиції, її прав та обов'язків, механізм впливу на прийняття державних рішень, рівень відповідальності та джерела фінансування опозиції;

- аналіз українського законодавства дав змогу виявити недостатній рівень нормативно-правової інституціоналізації парламентської та позапарламентської опозиції, оскільки закон про політичну опозицію в державі відсутній, а право на опозиційну діяльність не закріплено в Конституції України. У той же час Регламент Верховної Ради України містить положення відносно функціонування парламентської опозиції та «тіньового кабінету», а Закон України «Про політичні партії в Україні» – відносно опозиційної діяльності політичних партій без урахування статусу опозиції та рівня її інституціоналізованості;

- на підставі аналізу специфіки опозиційної діяльності в міжелекторальні періоди визначено суперечливі тенденції: з одного боку, спостерігається перехід до інституціональних форм опозиційної діяльності (робота «тіньових кабінетів»), з іншого – переважання деструктивних форм парламентської діяльності;

- побудовано модель функціональної взаємодії політичної опозиції та влади в умовах парламентсько-президентської республіки, основні риси якої полягають у наданні опозиційному об'єднанню депутатських фракцій права пріоритетної законодавчої ініціативи у разі відхилення законопроекту, що був запропонований правлячою коаліцією, після другого читання; закріпленні у Регламенті Верховної Ради України механізму створення спільних тимчасових комісій за представництва правлячої та опозиційної сил у парламенті для розгляду та вирішення стратегічних державних питань; закріпленні в Регламенті Верховної Ради України відсоткового співвідношення представництва опозиційної депутатської фракції (або опозиційного об'єднання депутатських фракцій) у керівництві Верховної Ради та її органах; розширенні кола питань, при розгляді яких опозиційна депутатська фракція (або опозиційне об'єднання депутатських фракцій) отримує гарантоване право на виступ свого представника на пленарному засіданні Верховної Ради України; чіткій структурованості керівництва опозиційного об'єднання депутатських фракцій у парламенті; формуванні інституту взаємної відповідальності опозиційної та правлячої політичних сил у разі обміну політичними ролями; наявності комунікативної системи взаємодії парламентської та позапарламентської опозиції з Президентом України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації можуть використовуватись дослідниками, які вивчають питання інституціоналізації політичної опозиції. Висновки та результати роботи також можуть бути використані при розробці навчальних програм зі спеціальності «Політологія», у викладанні навчальних дисциплін «Загальна теорія політики», «Політичні інститути та процеси», «Партологія», «Паблік рілейшнз», «Технологія політичного процесу» тощо.

Особистий внесок здобувача. Постановка і вирішення всього комплексу завдань даної дисертації здійснені самостійно. За темою дослідження автором одноосібно підготовлено чотири наукові праці, які опубліковані у фахових

виданнях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації викладені в наукових статтях, доповідях та наукових повідомленнях на науково-практичних конференціях, «круглих столах»: II та III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація політичної системи України: стан та перспективи розвитку» (Луганськ, 2008 р., 2009 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Ціннісний вимір політичної діяльності: теорія і практика розвитку сучасного українського суспільства» (Херсон, 2010 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Україна європейська: сучасні тенденції і перспективи» (Чернігів, 2010 р.), VIII міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія (пост) сучасності» у секції «Політичний простір: гра без правил» (Харків, 2010 р.), 11-му Літньому інституті з американознавства (Євпаторія, 2010 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладені авторкою у восьми наукових працях, зокрема, в чотирьох, що опубліковані в фахових виданнях, які визначені ВАК України.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких містить по три підрозділи, висновків, додатків та списку використаних джерел із 340 найменувань, розміщених на 33 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку, із них основного тексту – 187 сторінок, додатки – 1 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризуються теоретико-методологічні основи, формулюються об'єкт, предмет, мета і завдання роботи, визначається наукова новизна та практичне значення результатів дослідження, наводяться дані про апробацію, публікації та структуру роботи.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження інституту політичної опозиції»** розглядаються основні концепції та джерельна база дослідження політичної опозиції, класифікуються її функції та методи, висвітлюються сучасні підходи до визначення ролі політичної опозиції у функціонуванні політичної системи, описується методологічна складова дослідження.

У першому підрозділі **«Теоретичні концепції визначення та джерельна база дослідження політичної опозиції»** здійснено аналіз та систематизацію концепцій політичної опозиції. У рамках даного аналізу уточнено визначення поняття «політична опозиції» з точки зору інституціонального підходу. У цьому контексті інститут політичної опозиції визначено як традиційно сформовані та законодавчо закріплені норми протистояння офіційному політичному курсу держави і системі влади в цілому та функціонуючі на їхній основі організації. Проблеми формування та інституціоналізації політичної

опозиції стали предметом досліджень зарубіжних і вітчизняних авторів. Класифікацію опозиції, вивчення її загальної проблематики, здійснювали як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Основними працями в цій царині вважаються дослідження Р. Даля, О. Кіркхаймера, Х. Лінца та Дж. Сарторі. Значну увагу цьому питанню приділяли також А. Алібасік, Д. Елерз, Є. Колінські, Р. Макрідіс, К. Палескі, Р. Паннет, Е. Шилз та ін. На пострадянському просторі типи й моделі політичної опозиції досліджують С. Поршаков, Ф. Рудич, С. Телешун, О. Циганков та інші вчені.

Аналіз місця та ролі тіньового кабінету в системі влади здійснюють такі західні вчені, як Р. Келлі, Р. Паннет, Д. Р. Тернер та ін.

Теоретичні аспекти порівняльного аналізу сучасних політичних акторів – партій та партійних систем, їхнього соціально-політичного розмежування, участі у виборах і в опозиції до влади досліджують А. Лейпхарт, Х. Лінц, С.М. Ліпсет, Е. Колінські, П. Меір, Г. Оберройтер, С. Роккан, Дж. Сарторі та ін.

Із середини 1990-х рр. вітчизняні дослідники приділили увагу аналізу діяльність української політичної опозиції (Ю. Бадзьо, В. Литвин); передумовам та причинам її виникнення (І. Варзар, Г. Демиденко, А. Колодій, І. Курас, К. Савицький, В. Якушик); принципам, характеру, моделям та перспективам її взаємодії з владою в Україні (Р. Балабан, В. Бех, С. Бондар, Ю. Древаль, В. Журавський, М. Михальченко, О. Новакова, І. Підлуська, І. Поліщук, С. Рябов); законодавчому регулюванню її правового статусу (І. Павленко, О. Совгиря); її ролі в політичному процесі (Н. Вінничук, Н. Піскарьова, Г. Щедрова). Російські дослідники в контексті вивчення політичної системи українського суспільства (В. Гельман, С. Кара-Мурза, О. Соловійов) також досліджують проблеми розвитку української політичної опозиції.

Разом із тим, поза увагою залишаються проблеми визначення критеріїв ефективності діяльності опозиції та побудови інституціональної моделі політичної опозиції, яка б відображала сутнісні ознаки сучасної української політичної системи. Недостатньо уваги приділено визначенню чинників, що впливають на специфіку опозиційної діяльності у міжелекторальні періоди. Залишається невирішеною проблема унормованості діяльності позапарламентської опозиції.

У другому підрозділі *«Політична опозиція: методи діяльності та функціональна складова»* проаналізовані підходи до визначення функцій політичної опозиції та методів, які використовує опозиція у своїй політичній діяльності. Серед дослідників, що зосередили свою увагу на даній проблематиці відзначимо Дж. Белінгбрука, Р. Даля, Х. Лінца, Г. Оберройтера, Дж. Сарторі, Дж. Шарпа, а також вітчизняних учених – С. Бондар, Н. Вінничук, О. Кукуруз, Г. Куц, В. Микольченка, О. Новакову, Н. Піскарьову, І. Поліщука, Ю. Розенфельда, С. Рябова, Т. Ткаченко, П. Шляхтуна та ін. На основі узагальненого теоретичного та практичного досвіду визначена класифікація функцій політичної опозиції за демократичного політичного режиму.

Внутрішні організаційні функції опозиції включають формування організаційної структури інституту політичної опозиції (керівництво, функціонерів, групу підтримки), ротацію опозиційної верхівки. Зазначено, що за рівнем оновлюваності опозиційного керівництва можна виокремити стиль опозиційного управління: авторитарний або демократичний. Ідеологічні функції – це, передусім, розробка програми діяльності та формування цілей політичної боротьби, а також створення ідеалу суспільно-політичного устрою, за якого опозиційна сила здатна втілити свої програмні цілі. Фінансову складову діяльності політичної опозиції презентує функція формування джерел фінансування, походження яких, у свою чергу, виступає одним із провідних критеріїв ефективності самої політичної опозиції.

Погляд на суспільство як на взаємодію чотирьох підсистем, запропонований Т. Парсонсом, було покладено в основу структурації зовнішніх функцій політичної опозиції:

- соціальні функції: забезпечення інтеграції та консолідації суспільства, зняття громадянського невдоволення, мобілізації суспільства, сигнально-артикуляційна тощо;

- політичні функції: підтримка розвитку демократичної моделі політичної системи, політичної стабілізації, представницька, протиставлення одних політичних поглядів та ідей іншим, блокування прийняття політичних рішень, функція наступництва влади, вплив на ефективність державних структур, критика урядових рішень та ін.;

- економічні функції: перенесення соціально-економічних вимог у політичну систему, лобіювання економічних інтересів та ін.;

- культурні функції: комунікативна, інформування, адаптації тощо.

Функції вирішення конфліктів, соціалізації, оціночна функція залишаються спільними для всіх сфер упровадження.

За статусом опозиції в системі органів влади виокремлюють парламентські та позапарламентські функції опозиції. До групи перших належать: внесення інтерпеляцій та запитань, участь у роботі комітетів парламенту, ініціювання відповідальності уряду, оприлюднення інформації про роботу уряду в ЗМІ. Другу групу функцій становлять наступні: піддання сумніву легітимності парламенту та його здатності здійснювати політичні зміни, пошук консенсусу з проблем, які були проігноровані парламентською опозицією чи іншими партіями. За рівнем легалізованості опозиції в політичній системі можна визначити легалізовані та нелегалізовані функції політичної опозиції. Легалізовані функції вдало ілюструє функціональна тріада опозиційної діяльності: контроль влади – критика влади – формування шляхів альтернативного розвитку держави.

Методи діяльності політичної опозиції залежать від конкретної історичної ситуації в державі та від сталості інституту демократії. Передвиборчий період вирізняється активними, емоційними акціями опозиції, натомість міжелекторальні періоди характеризуються переважно інформаційно-

комунікаційними формами опозиційної діяльності. Відомий теоретик ненасильницького спротиву Дж. Шарп нараховував 198 цивілізованих форм політичної боротьби. Найбільше розповсюдження ненасильницький спротив отримав у XX – на початку XXI століття. Найвідоміші випадки його застосування: боротьба за незалежність Індії 1947 року, повалення комуністичних режимів у країнах Східної Європи (окрім Румунії) 1989 року, придушення серпневого путчу в СРСР 1991 р., знищення режиму Мілошевича в Югославії (2000 р.) та Шеварднадзе у Грузії (2003 р.), «помаранчева революція» в Україні (2004 р.). У сучасній Україні переважають методи інформаційного тиску та політичного маніпулювання.

Окрім цього, опозиція також може застосовувати і насильницькі методи боротьби: збройні повстання, партизанську війну, терористичні акти, військові перевороти (путчі) та ін. Найбільш відомі приклади насильницької опозиційної діяльності – це революції в країнах Європи XVII- XVIII століть, війни за незалежність та між Північчю та Півднем Сполучених Штатів Америки, революції 1905 року, у лютому та жовтні 1917 у Росії, діяльність сепаратистів у Північній Ірландії, Чечні, Абхазії, Південній Осетії та Придністров'ї тощо.

Не менше важливим мотиваційним чинником вибору методів політичної боротьби та виконуваних опозицією функцій є принцип цілепокладання. Останній також впливає на рівень відкритості опозиційної діяльності.

У третьому підрозділі *«Методологія дослідження опозиції як політичного інституту»* було викладено систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності, що охоплює фундаментальні, загальнонаукові принципи і систему конкретних методів і технік. Використана під час дисертаційного дослідження загальнонаукова методологія включила історичний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний) метод, моделювання та інституціональний підхід. За допомогою останнього було уточнено визначення поняття «політична опозиція».

У межах історичного методу авторкою застосовано порівняльно-історичний підхід, що дозволило виявити подібність і відмінність між теоретичними підходами до визначення поняття «політична опозиція» у роботах західних учених, російських дослідників та теоретиків української політологічної науки.

Дослідження політичної опозиції крізь призму системного підходу дозволило виявити, що зовнішнім середовищем політичної опозиції є сама система владних відносин; компонентами політичної опозиції виступає сфера парламентської та позапарламентської політичної діяльності; елементи політичної опозиції – групи тиску, зацікавлені групи, політичні партії меншості тощо.

Системний принцип надав змогу визначити стратегію наукового дослідження. Використаний у його межах структурно-функціональний підхід дозволив структурувати об'єкт та описати його суттєві складові. Таким чином, були досліджені функціональні моделі політичної опозиції, їхні різновиди,

функції та властивості.

Метод моделювання застосовано для побудови моделі функціональної взаємодії влади та опозиції в Україні.

Другий розділ **«Світовий досвід функціонування інституту політичної опозиції»** присвячено порівняльному аналізу інституціональних форм опозиційної діяльності. У першому підрозділі *«Інституціональні форми та моделі політичної опозиції»* проаналізовані основні інституціональні моделі політичної опозиції. До останніх відносять: вестмінстерську (презентують такі держави, як Австралія, Великобританія, Індія, Ірландія, Канада), французьку напівпрезидентську (характерна для певних етапів розвитку Французької державності), німецьку (Австрія, Німеччина) та скандинавську (Данія, Норвегія, Швеція) моделі. Кожна із цих моделей, окрім вестмінстерської, легко адаптується до зміни зовнішніх і внутрішніх вимог і може модифікуватися для подолання кризових явищ у суспільно-політичній або економічній сфері держави.

Поряд із класичними типологіями інституціональних моделей політичної опозиції, у дисертації актуалізується класифікація російського дослідника, автора праці *«Моделі політичної опозиції: теоретико-методологічний аналіз»* Г. Гаврилова. Автор на основі певних соціокультурних, історико-географічних, економічних та політичних особливостей кожної держави виділяє три моделі політичної опозиції: модель політичної опозиції в системах з двома політичними акторами, що домінують; модель політичної опозиції в системах з кількома домінуючими політичними акторами; модель політичної опозиції в системах з одним політичним актором, що домінує.

У порівнянні з класичною типологією моделей політичної опозиції класифікація Г. Гаврилова є більш адаптованою до сучасних тенденцій взаємодії політичних більшості та меншості і враховує неполітичні аспекти суспільного розвитку.

У рамках дослідження звернуто увагу на біполярну та багатополлярну моделі політичної опозиції. Якщо для першої притаманні абсолютне панування системної опозиції, ідеологічний принцип формування та високий ступінь інституціоналізації, то багатополярна опозиція складається з великої кількості системних гравців, що не відображають реальну структуру суспільства, утворюється за принципом клієнтизму та тяжіє до утворення нестабільних коаліцій у боротьбі за владу. Дана класифікація моделей політичної опозиції є досить актуальною, оскільки багатополярну модель опозиції можна використовувати при дослідженні опозиції в Україні.

У другому підрозділі *«Порівняльний аналіз функціонування інституціональних форм політичної опозиції»* здійснено компаративний аналіз досліджених у першому підрозділі моделей політичної опозиції. Вестмінстерська модель основною функцією має парламентський контроль, що забезпечується за допомогою надання офіційних запитів представникам виконавчої влади, роботи в комітетах, проведення консультацій та дебатів при

внесенні поправок до законопроектів. Британська модель політичної опозиції проаналізована на прикладі конкретного фактологічного матеріалу. Так, зі 160 днів річної роботи британського парламенту 20 днів офіційно визначено днями опозиції, коли остання має право пріоритетних запитів та заяв до уряду. Модель демонструє механізми державного впливу на опозицію, наприклад, шляхом нарахування додаткової заробітної плати лідеру опозиції, тобто голові опозиційного уряду. Наведені факти доводять традиційну інституціоналізованість британської парламентської опозиції, яка, в той же час, не має реальних важелів впливу на прийняття державних рішень.

До характеристик французької напівпрезидентської моделі політичної опозиції належить пропорційне представництво всіх парламентських фракцій у складі керівництва парламенту, забезпечення ефективної діяльності тимчасових слідчих комісій з метою збору та надання парламенту інформації про певні факти або події, та пропорційне представництво всіх парламентських фракцій у їхньому складі. Німецька модель опозиції, притаманна для Австрії, Німеччини та інших країн, послуговується принципом конституційності. Відсутність нормативно-правової бази для інституціоналізації політичної опозиції компенсується можливістю відстоювати право меншості на участь у прийнятті політичних рішень у Конституційному суді. Так, третина депутатів Бундестагу може оскаржити у Конституційному суді будь-який закон чи державне рішення, що, на їхню думку, суперечить Основному Закону. Німецька опозиція може впливати на визначення порядку денного парламенту через Раду старійшин Бундестагу, а також призначати значну частину керівних посад у постійних комітетах парламенту. Політична система Німеччини та Франції не надає опозиції додаткових фінансових преференцій. Політика цих держав спрямована на рівність використання нормативно-правової бази як більшістю, так і меншістю.

Скандинавська модель, що діє в Данії, Норвегії, Швеції тощо, надає статусу опозиції найменш чітких обрисів та повноважень. Через природу партійних систем указаних країн, яка характеризується наявністю великої кількості малих партій із чітко визначеною електоральною базою, що не бажають формувати коаліційні уряди, скандинавська модель уособлює в собі прецедент, коли партія, представлена в уряді, часто сама опиняється у меншості, тоді як опозиція в сукупності становить більшість у парламенті. До характеристик діяльності опозиції можемо віднести участь у роботі законодавчих комітетів та залученість до процедури ухвалення порядку денного.

Проведене дослідження дозволяє диференціювати особливості взаємодії опозиції та уряду залежно від форми державного правління. Так, визначено, що вестмінстерська модель відповідає парламентській республіці, в якій за умови «злиття» виконавчої та законодавчої влади і домінування уряду над парламентом на парламентську опозицію покладається функція контролю над урядом. Президентська республіка традиційно співіснує з американською

моделлю політичної опозиції, коли стабільна система стримувань і противаг виключає потребу в чіткому розмежуванні влади та опозиції. Змішані республіки, представлені французьким прикладом, передбачають два варіанти – нормативної нерозмежованості влади та опозиції або ж чітке розмежування статусів.

Проблема функціонування політичної опозиції стрімко актуалізується в європейському співтоваристві. У 2008 р. Парламентська асамблея Ради Європи заслухала доповідь «Процедурні керівні принципи щодо прав та обов'язків опозиції у демократичному парламенті». У Резолюції слухання міститься основоположна теза про те, що встановлення справедливої правової і процедурної основи і матеріальних умов, що надають можливість парламентській меншості виконувати свої функції, є передумовою для ефективного функціонування представницької демократії. У червні 2010 р. відбулася Європейська конференція «Права та обов'язки парламентської опозиції та принцип недискримінації», участь в якій узяли Спікери парламентів 47 держав-членів Ради Європи. Окрім того, останнім часом спостерігається тенденція політичних перемог опозиційних сил у Європі. Так, на регіональних виборах у Франції перемогу одержала об'єднана ліва опозиція на чолі з соціалістами (2010 р.), а на парламентських виборах у Болгарії перемогла опозиційна правочентристська коаліція (2009 р.). Отже, обмін досвідом щодо регулювання відносин влади та опозиції є запорукою стабільного функціонування усієї політичної системи європейських держав.

У третьому підрозділі *«Критерії ефективності діяльності політичної опозиції у демократичних країнах»* на основі дослідження функціонування форм політичної опозиції розроблені критерії ефективності діяльності опозиції у країнах сталої демократії.

Обсяг прав, що знаходяться в арсеналі парламентської меншості відрізняється у різних країнах світу і визначається специфікою моделей політичної опозиції. Найбільш поширена типологія форм і моделей діяльності політичної опозиції розроблена на основі наступних критеріїв: рівень формальної інституціоналізації, який описує ступінь включення опозиційних партій у діяльність парламенту та його органів; рівень законодавчого впливу, який визначає роль меншості у законодавчому процесі, встановленому за формальними та неформальними правилами та звичаями. Саме за цими критеріями виділено чотири класичні моделі політичної опозиції: вестмінстерську, скандинавську, німецьку та напівпрезидентську.

Аналіз світового та вітчизняного досвіду функціонування інституту політичної опозиції дозволив уточнити і розширити ряд критеріїв для визначення ефективності опозиційної діяльності та подальшого дослідження зазначеної тематики. До цих критеріїв віднесено: механізм ідентифікації опозиції та влади, закріплення статусу опозиції, права та обов'язки, механізм впливу на ухвалення державних рішень, рівень відповідальності, джерела фінансування.

Кожен із указаних критеріїв розрахований на виявлення ступеня ефективності функціонування опозиції як політичного інституту не залежно від статусу в системі органів влади – парламентського чи позапарламентського. Насамперед, йдеться про можливість застосування розроблених критеріїв відносно опозиції в Україні, яка, в свою чергу, не має чітких, сталих механізмів самоідентифікації, послуговується виключно внутрішнім матеріальним ресурсом, не володіє важелями впливу на ухвалення державних рішень, а Регламентом Верховної Ради України частково унормовано лише діяльність парламентської опозиції.

У третьому розділі **«Становлення інституту політичної опозиції в незалежній Україні»** визначено рівень політико-правової інституціоналізації політичної опозиції та можливості побудови української моделі опозиційної діяльності.

У першому підрозділі *«Аналіз політико-правової бази функціонування парламентської та позапарламентської опозиції»* зазначається необхідність правової інституціоналізації політичної опозиції в Україні. Передбачається прийняття закону, що має врегулювати діяльність парламентської та позапарламентської опозиції, чітко окреслити її права та обов'язки, механізми співпраці із владою.

Правовою основою діяльності політичної опозиції в сучасній Україні є Закон України «Про політичні партії в Україні» № 2365-III від 5 квітня 2001 р. та Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» № 1861-VI від 10 лютого 2010 р. У законі № 2365-III політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя, вносити до органів державної влади та місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними установами, критикувати та оцінювати дії влади в засобах масової інформації тощо. Політична партія визнається суб'єктом опозиційної діяльності, рівень ефективності якого має відповідати визначеним критеріям, головним із яких є можливість брати участь в ухваленні державних рішень. Дотримання даного критерію можливе лише за умови перемоги на парламентських виборах і презентації у парламенті. Тобто, йдеться про перехід від позапарламентської до парламентської форми політичної опозиції.

У період з 1998 по 2007 роки у Верховній Раді України було зареєстровано 18 законопроектів, що мали регулювати діяльність політичної опозиції. У зазначених документах остання визначалася як «парламентська опозиція», «парламентська меншість», «політична опозиція» тощо, її функціонування розглядалося як феномен парламентської та позапарламентської діяльності. В умовах відхилення даних законопроектів Регламент Верховної Ради України залишається єдиним нормативно-правовим актом, який частково (оскільки регламентує виключно діяльність парламентської опозиції та «тіньового кабінету») визначає сутність поняття «парламентська опозиція», права парламентської опозиції на розгляд питання

Верховною Радою, її права на пленарному засіданні Верховної Ради та право на представництво у керівництві Верховної Ради та її органів, визначає можливість опозиційного уряду.

У контексті досліджених у розділі проблем вивчені питання розмежування двох типів політичної опозиції: позапарламентської та парламентської. Позапарламентська опозиція переважно представлена групою будь-яких суб'єктів з низьким рівнем внутрішньої взаємодії та невизначеною специфікою спільного інтересу. Парламентська опозиція, представлена депутатськими фракціями або ж їхніми об'єднаннями, навпаки, характеризується високим рівнем внутрішньої співпраці, системністю, чітким визначенням та документальним закріпленням основних аспектів спільного інтересу. Якщо позапарламентська опозиція може існувати в неінституціоналізованому стані, то парламентська опозиція потребує обов'язкової інституціоналізації, нормативного або традиційного закріплення форм політичної діяльності.

Зміст другого підрозділу *«Специфіка опозиційної діяльності в міжелекторальні періоди»* містить аналіз діяльності представників опозиційної еліти в періоди адаптації до нового опозиційного статусу, побудови платформи політичної дії у наступному електоральному циклі. Визначено вплив опозиційного статусу на специфіку політичної боротьби.

Міжелекторальний період для політичної опозиції в Україні – час латентної боротьби, пошуків нових партнерів, структурних змін, критики уряду, підготовки кадрів для можливого наступництва влади. Електоральний цикл, що завершився в 2005 році поразкою кандидата в Президенти України В. Януковича, ознаменував собою появу нової для України інституціоналізованої форми політичної опозиції – опозиційного уряду. Його діяльність була спрямована не лише на традиційну критику влади, але й на розробку альтернативної програми подолання політичної та економічної кризи в державі. Та відсутність легальних механізмів та усталених традицій співпраці влади та опозиції не дала змоги втілитися опозиційній програмі. Недоліком функціонування опозиційного уряду можна також назвати ігнорування функції наступництва влади: склад колишнього «тіньового кабінету» В. Януковича зазнав сьогодні значних змін у втіленні Кабінету Міністрів України М. Азарова, а саме на аналогічних «тіньовим» посадам із 19 залишилися лише сім міністрів.

Традиція формування тіньових кабінетів у міжелекторальні періоди зазнала нового витку розвитку після президентських виборів 2010 року, новий опозиційний уряд очолила Ю. Тимошенко. Вектор її опозиційної діяльності спрямований на зовнішню політику, показовість та відкритість політичних цілей. Наприклад, у січні 2010 р. голова «тіньового кабінету» України відвідала Брюссель, де зустрілася із президентом Європейської Комісії Жузе-Мануелем Баррозу, Комісарами Бенітою Ферреро-Вальднер, Пітером Мендельсоном, Андрісом Пібалгсом та Франко Фраттіні, Високим представником ЄС у справах спільної зовнішньої та безпекової політики Хав'єром Соланою та виступила

перед членами Комітету у справах зовнішніх відносин Європейського Парламенту. Помітного резонансу набула тема згорання демократії в Україні, яку опозиційний уряд пропагує серед закордонного політикуму. Даний факт доводить цільова зустріч Ю. Тимошенко з Державним секретарем США Х. Клінтон.

Аналіз діяльності української політичної опозиції в міжелекторальні періоди дозволив виділити основні напрямки її функціонування:

- робота «тіньового уряду»: розробка програм альтернативного шляху розвитку держави, критика уряду, зовнішньополітична діяльність тощо;
- пропагандистська діяльність з використанням наочної агітації (переважно опозиційних ЗМІ, які на республіканському та регіональному рівнях презентують політичну платформу);
- публічні виступи представників опозиційної сили на телебаченні, радіо, інтерв'ю друкованим ЗМІ;
- зустрічі з громадськістю, опонентами, міжнародною спільнотою з метою засвідчити свої виборчі переконання та заклики;
- парламентська діяльність (як робота на пленарних засіданнях та в комітетах, так і деструктивні акції блокування роботи Верховної Ради України, найгучніша з яких щодо ратифікації українсько-російської угоди про продовження перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, у квітні 2010 р. завдала значних збитків як матеріальних, так і в реалізації законотворчої діяльності);
- переговори з метою майбутнього коаліційного будівництва;
- участь у ритуальних державних заходах (покладання квітів, привітання громадянам на державні та релігійні свята тощо);
- формування кадрового складу для наступного електорального циклу;
- внутрішня організаційна діяльність: зміна структури, керівництва, програми дій тощо.

Слід також зазначити, що останній міжелекторальний період демонструє прецедент падіння рейтингів прихильності опозиції серед населення на тлі зростання авторитету державної влади в особі Президента України В. Януковича. Так, за даними Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та Центру О. Разумкова за березень-червень 2010 р. Ю. Тимошенко втратила 9% своїх прихильників, а В. Янукович «знайшов» майже 6%. У той же час 57,7% громадян вважають, що опозиція необхідна для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права. Не поділяють цієї думки 16,7% громадян, а 25,6% не змогли визначитися з відповіддю. Такі цифри пояснюються зневірою суспільства в усьому політичному, не залежно від статусу.

На підставі аналізу нормативно-правової бази чинного законодавства, специфіки взаємодії влади та опозиції і вимог сучасного державотворення у третьому підрозділі *«Побудова моделі політичної опозиції в умовах парламентсько-президентської республіки»* сформовано модель

функціональної взаємодії політичної опозиції та влади в умовах парламентсько-президентської республіки.

Особливістю вказаної моделі є зосередження опозиційної діяльності в руках парламентської опозиції як єдиного суб'єкта, що наділений реальними правами та обов'язками політичного гравця. Модель функціональної взаємодії пропонує розширити межі участі політичної опозиції в законодавчому та політико-комунікаційному процесах з метою врівноваження відносин правлячої та опозиційної еліти.

Основними рисами запропонованої моделі є наступні положення:

- надання опозиційному об'єднанню депутатських фракцій права пріоритетної законодавчої ініціативи у разі відхилення законопроекту, що був запропонований правлячою коаліцією, після другого читання;
- закріплення у Регламенті Верховної Ради України механізму створення спільних тимчасових комісій за представництва правлячої та опозиційної сил у парламенті для розгляду та вирішення стратегічних державних питань;
- закріплення у Регламенті Верховної Ради України відсоткового співвідношення представництва опозиційної депутатської фракції (або опозиційного об'єднання депутатських фракцій) у керівництві Верховної Ради та її органах;
- розширення кола питань, при розгляді яких опозиційна депутатська фракція (або опозиційне об'єднання депутатських фракцій) отримує гарантоване право на виступ свого представника на пленарному засіданні Верховної Ради України;
- чітка структурованість керівництва опозиційного об'єднання депутатських фракцій у парламенті;
- формування інституту взаємної відповідальності опозиційної та правлячої політичних сил у разі обміну політичними ролями;
- наявність комунікативної системи взаємодії парламентської та позапарламентської опозиції з Президентом України.

У **Висновках** дисертаційної роботи сформульовані основні результати і підсумки, які були отримані в ході дослідження.

1. Виявлено, що на ранніх етапах визначення політичної опозиції ґрунтувалися на принципі доцільності існування феномену протистояння державній владі. Спочатку політична опозиція розглядалась як загроза існуючому режиму, потім – як запорука забезпечення балансу влади, пізніше – як ознака демократичності державного врядування, і лише на початку ХХ століття у науковий обіг входить визначення опозиції як політичного інституту. Саме інституціональний вимір лежить в основі нашого наукового дослідження. У рамках теоретико-методологічної складової дисертаційного дослідження на основі узагальнення теоретичного досвіду зарубіжних та вітчизняних учених було уточнено визначення поняття «політична опозиція» з точки зору інституціонального підходу: політична опозиція – традиційно сформовані та

законодавчо закріплені норми протистояння офіційному політичному курсу держави і системі влади в цілому та функціонуючі на їхній основі організації.

2. Класифіковано функції політичної опозиції за наступними критеріями: сфера впровадження, ступінь реальності, статус опозиції в системі органів влади, рівень легалізованості, рівень ефективності та інституціоналізованості, сфера застосування. Виявлено спільність факторів, що впливають на функціональну складову та вибір методів політичної діяльності опозиції. До них належать: ступінь інституціоналізованості опозиції, вибір інституціональної моделі опозиції, впливовість традицій та історичного минулого, її статус у системі органів влади (системна чи позасистемна опозиція), рівень унормованості діяльності тощо.

3. Здійснено порівняльний аналіз функціонування інституціональних форм політичної опозиції, в результаті якого виявлено, що значна кількість країн сталої демократії не має закону, який би закріплював принципи діяльності політичної опозиції. Більш того, нерідко політична опозиція ототожнюється з політичною меншістю, що не ввійшла до складу правлячої коаліції. На прикладі німецької моделі доведено, що за відсутності закону про діяльність опозиції принцип конституціоналізму компенсує недоліки нормативно-правової інституціоналізації опозиційної діяльності. Натомість вестмінстерська модель «опозиції Її Величності», заснована на багатовікових традиціях і нормах, демонструє показовість опозиційної активності і, одночасно, відсутність реальних важелів впливу на процес прийняття державних рішень.

4. На основі компаративного аналізу функціонування інституціональних моделей опозиції в демократичних країнах розроблено критерії її ефективної діяльності. Досвід Німеччини, Великобританії, Бельгії, Литви, Швеції, Італії та інших країн з демократичним політичним режимом засвідчив, що визначення рівня ефективності функціонування опозиції лежить у площині наступних чинників: механізм ідентифікації опозиції та влади, закріплення статусу опозиції, її прав та обов'язків, механізм впливу на прийняття державних рішень, рівень відповідальності та джерела фінансування.

5. Аналізуючи нормативно-правову базу функціонування парламентської та позапарламентської опозиції в Україні, авторка констатує недостатній рівень політико-правової інституціоналізації політичної опозиції. Регламент Верховної Ради України та Закон України «Про політичні партії в Україні» – два документи, покликані забезпечити правове поле діяльності політичної опозиції в Україні. Перший із них закріплює права та обов'язки парламентської опозиції та окреслює принципи функціонування «тіньового кабінету», другий – закріплює права політичних партій на опозиційну діяльність та внесення до органів державної влади та місцевого самоврядування пропозицій, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку. Втім, реалізація закріплених де-юре повноважень опозиції можлива тільки за

умови переходу до статусу парламентської. Отже, позапарламентська опозиція залишається у перехідному стані нормативного оформлення.

6. На основі аналізу двох міжелекторальних циклів (2005-2007 рр., 2007-2010 рр.) виявлено тенденцію переходу до конструктивних та інституціоналізованих форм опозиційної діяльності, що проявилися у функціонуванні двох опозиційних урядів (В. Януковича і Ю. Тимошенко). Уперше українська опозиція спрямувала свою діяльність на виконання функціональної тріади політичної опозиції: критика – контроль – альтернатива. Окрім того, українська опозиційна еліта почала виконувати ще одну важливу функцію – наступництва влади. Поряд із тим, українська опозиція застосовує у політичній боротьбі деструктивні методи, такі як блокування роботи парламенту, політичні аберації, наклепи тощо. Відкритість і прозорість опозиційної діяльності, арсенал з більше ніж 13 законопроектів про політичну опозицію, закордонне співробітництво, а головне, перші спроби налагодити канали комунікації з представниками правлячої коаліції свідчать про початок інституціоналізації вітчизняної моделі політичної опозиції.

7. Враховуючи зарубіжний досвід і специфіку сучасного стану взаємовідносин «влада – опозиція» в Україні, запропоновано модель функціональної взаємодії політичної опозиції та влади в умовах парламентсько-президентської республіки, що характеризується наступними рисами: надання опозиційному об'єднанню депутатських фракцій права пріоритетної законодавчої ініціативи у разі відхилення законопроекту, що був запропонований правлячою коаліцією, після другого читання; закріплення у Регламенті Верховної Ради України механізму створення спільних тимчасових комісій за представництва правлячої та опозиційної сил у парламенті для розгляду та вирішення стратегічних державних питань; розширення кола питань, при розгляді яких опозиційна депутатська фракція (або опозиційне об'єднання депутатських фракцій) отримує гарантоване право на виступ свого представника на пленарному засіданні Верховної Ради України; чітка структурованість керівництва опозиційного об'єднання депутатських фракцій у парламенті; формування інституту взаємної відповідальності опозиційної та правлячої еліти у разі обміну політичними ролями; наявність комунікативної системи взаємодії парламентської та позапарламентської опозиції з Президентом України.

Головні положення дисертаційного дослідження викладені в наступних публікаціях автора:

Основні праці

1. Ірха К. О. Вплив опозиційного статусу на побудову платформи політичної дії / К. О. Ірха // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. — 2008. — № 1—2. — С. 29—32.

2. Ірха К. О. Порівняльний аналіз інституціональних форм опозиційної діяльності / К. О. Ірха // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / [гол. ред. Вашкевич В. М]. — К., 2009. — Вип. 24. — С. 364—371.

3. Ірха К. О. Теоретичні аспекти дослідження політичної опозиції в західній науці XIX-XX ст. / К. О. Ірха // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / [гол. ред. Вашкевич В. М]. — К., 2009. — Вип. 29. — С. 415—420.

4. Ірха К. О. Класифікація функцій опозиції у демократичному суспільстві / К. О. Ірха // Грані. — 2010. — № 3 (71). — С. 103—106.

Додаткові праці

1. Ірха К. О. Політична опозиція: перспективи інституціоналізації в Україні та досвід західних демократій / К. О. Ірха // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Модернізація політичної системи України: стан та перспективи розвитку». — Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. — С. 116—118.

2. Ірха К. О. Інституціональні моделі політичної опозиції: порівняльний аналіз / К. О. Ірха // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Модернізація політичної системи України: стан та перспективи розвитку». — Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. — С. 55—57.

3. Ірха К. О. Опозиція та влада в сучасній Україні: тактика співіснування / К. О. Ірха // Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ціннісний вимір політичної діяльності: теорія і практика розвитку сучасного українського суспільства» (24—25 травня, 2010 р.) / Ред. Колегія : Ю. М. Бардачов — голова, В. Ф. Цвих, Ф. Г. Семенченко та ін. — Херсон : вид-во «Олді-плюс», 2010. — С. 194—195.

4. Ірха К. О. Інституціональні моделі опозиційної діяльності: європейський досвід та Україна / К. О. Ірха // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Україна європейська: сучасні тенденції і перспективи» (21 травня, 2010 р.). — Чернігів : МГО «Євроклуб», 2010. — С. 65—67.

АНОТАЦІЇ

Ірха К. О. Інститут політичної опозиції: світовий досвід та специфіка становлення в сучасній Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2010.

У дисертації здійснено комплексний аналіз світового досвіду та специфіки функціонування інституту політичної опозиції в сучасній Україні. Запропоновано класифікацію функцій політичної опозиції за демократичного політичного режиму. Уточнено визначення поняття «політична опозиція» з точки зору застосування інституційного методу політологічних досліджень.

Проведено аналіз діяльності політичної опозиції у демократичних

країнах, на основі чого сформовано критерії ефективності діяльності інституту політичної опозиції. Проаналізовано нормативно-правову та традиційну бази функціонування політичної опозиції у країнах сталої демократії.

Розглянуто чинники впливу опозиційного статусу на особливості політичної діяльності, а саме: принципи діяльності політичної опозиції у міжелекторальні періоди.

Проаналізовано нормативно-правове забезпечення політичної діяльності парламентської та позапарламентської опозиції в Україні.

За відсутності унормованих принципів опозиційної діяльності в сучасній Україні, запропоновано модель функціональної взаємодії опозиції та системи влади, визначені пріоритетні напрямки політичного співробітництва влади та опозиції.

У роботі обґрунтовані перспективи подальшої інституціоналізації політичної опозиції в сучасній Україні з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів.

Ключові слова: політична опозиція, політичний інститут, парламентська опозиція, парламент, депутатська фракція, політичний процес.

Ирха Е. А. Институт политической оппозиции: мировой опыт и специфика становления в современной Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля. – Луганск, 2010.

В диссертации осуществлен комплексный анализ мирового опыта и специфики функционирования института политической оппозиции в современной Украине, уточнено его понятие, в результате чего институт политической оппозиции определен как традиционно сформированные и законодательно закрепленные нормы противостояния официальному политическому курсу государства и системе власти в целом и функционирующие на их основе организации. Предложена классификация функций оппозиции в условиях демократического политического режима.

Проанализировано функционирование институциональных моделей деятельности политической оппозиции в демократических странах: вестминстерской, скандинавской, немецкой, французской полупрезидентской. На основе проведенного исследования сформированы критерии эффективности деятельности института политической оппозиции, к которым отнесены: механизм идентификации оппозиции и власти, фиксирование статуса оппозиции, закрепление прав и обязанностей оппозиции, механизм влияния на принятие государственных решений, уровень ответственности оппозиции, источники финансирования оппозиционной деятельности.

Проанализированы нормативно-правовая и традиционная базы функционирования политической оппозиции в Украине и демократических

странах.

Рассмотрены факторы влияния оппозиционного статуса на особенности политической деятельности, а именно: принципы деятельности политической оппозиции в межэлекторальные периоды.

Проанализировано нормативно-правовое обеспечение политической деятельности парламентской и внепарламентской оппозиции в Украине.

В связи с отсутствием унормированных принципов оппозиционной деятельности в современной Украине, предложена модель функционального взаимодействия оппозиции и системы власти, определены приоритетные направления политического сотрудничества власти и оппозиции, среди которых: предоставление парламентской оппозиции права приоритетной законодательной инициативы в случае отклонения законопроекта, предложенного правящей коалицией, во втором чтении; внедрение института взаимной ответственности правящей и оппозиционной элиты в случае обмена политическими ролями, наличие коммуникативной системы взаимодействия парламентской и внепарламентской оппозиции с Президентом.

В работе обоснованы перспективы последующей институционализации политической оппозиции в современной Украине с учетом внутренних и внешних факторов.

Ключевые слова: политическая оппозиция, политический институт, парламентская оппозиция, парламент, депутатская фракция, политический процесс.

Katerina O. Yrha. Institution of Political Opposition: the International Experience and Specific Formation in Modern Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a Ph D degree in political science, 23.00.02 – political institutions and processes. Vladimir Dahl East Ukrainian National University. – Lugansk, 2010.

One presents the composite analysis of world experience and specific functioning of the institute of political opposition in modern Ukraine. One suggests the classification of functions of the political opposition for democratic political regime. The definition of «political opposition» is clarified from the point of view of application of Political Studies institutional method

The analysis of the political opposition in the countries with the developed democracy is carried, which formed the basis of criteria for determining the effectiveness of the institute of political opposition. The legal and traditional bases of functioning of political opposition in Western Europe is analyzed.

One has observed the influence factors of the opposition status on the peculiarities of political activity, namely: the principles of political opposition between electoral periods.

Analysis of regulatory and legal support of the parliamentary political activity and extra-parliamentary opposition in Ukraine is given.

Due to the absence of opposition normed principles in modern Ukraine, one proposed model of functional interaction between opposition and power system,

identifies priority power of political cooperation and opposition.

In the thesis the prospect of further institutionalization of political opposition in contemporary Ukraine in view of internal and external factors is proved.

Key words: political opposition, political institutions, the opposition, parliament, parliamentary faction, the political process.

Підписано до друку 05.07.2010 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. №

Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
Свідоцтво про реєстрацію Серія ДК №1620 від 18.12.2003 р.
м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20 а.
(0642) 41-34-12